

УДК 343.1. 344.652

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.31.11>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ

Шкута Олег Олегович,
orcid.org/ 0000-0003-0395-5710
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

У статті обґрунтовано, що правове поняття «звільнення від покарання» розуміється, як: відмова держави від призначення засудженій особі покарання; відмова від застосування до засудженої особи покарання в процесі ухвалення судового рішення або в процесі його виконання, в т.ч. і в процесі подальшого відбування покарання; пом'якшення покарання призначеного судом; засудження без призначення покарання.

Проаналізовано підходи до розуміння кримінально-правової природи інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням виділяють наступні: відмова держави від застосування покарання до особи, які за вироком суду визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення; кримінально-правовий інститут визначений в норма кримінального права; дострокове звільнення засудженої особи від відбуття кримінального покарання за наявності об'єктивних причин; звільнення судом особи або від призначення кримінального покарання, або від реального відбування кримінального покарання; або від подальшого відбування частково відбутого кримінального покарання.

Визначено, що інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням – це передбачена в законодавстві України фактична форма пробації, яка виражається сукупністю правових норм та застосовується у випадку, якщо мету кримінального покарання може бути досягнуто без повного або реального відбування покарання, чи недоцільності такого відбування у зв'язку із рядом об'єктивних обставин. Зауважено, що інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням спрямований на ефективну реабілітацію та виправлення засуджених осіб, а також на зменшення навантаження на тюремні установи.

Обґрунтовано, що рішення суду про застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням ґрунтується на суб'єктивній правосвідомості та дискреційному праві судді, на відомостях визначених у досудовій доповіді органу пробації, наявності угоди про примирення або визнання вини.

Умовами реалізації інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням є: умовний випробувальний; застосування санкції за порушення умов випробування; постійний контроль офіцера пробації; реабілітація та виправлення засудженого; здійснення судового нагляду.

Ключові слова: звільнення від покарання, інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням, виправлення засудженого.

CRIMINAL LEGAL PRINCIPLES OF THE INSTITUTE OF EXEMPTION FROM SERVING A SENTENCE WITH PROBATION

Shkuta Oleh Olehovych,
orcid.org/ 0000-0003-0395-5710
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Professional
and Specialized Disciplines
(Kherson Faculty of Odesa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

The article substantiates that the legal concept of "exemption from punishment" is understood as: refusal of the state to impose punishment on a convicted person; refusal to apply punishment to a convicted person in the process of passing a court decision or in the process of its execution, including and in the process of further serving the sentence; mitigation of the punishment imposed by the court; conviction without penalty.

The analyzed approaches to understanding the criminal-legal nature of the institution of exemption from serving a sentence with probation highlight the following: refusal of the state to apply punishment to a person found guilty of a criminal offense by a court verdict; the criminal law institution is defined in the norm of criminal law; early release of a convicted person from serving a criminal sentence if there are objective reasons; release by the court of a person either from imposing a criminal penalty or from actually serving a criminal penalty; or from further serving a partially served criminal sentence.

It was determined that the institution of exemption from serving a sentence with probation is an actual form of probation provided for in the legislation of Ukraine, which is expressed by a set of legal norms and is applied in the event that the purpose of criminal punishment can be achieved without full or actual serving of the sentence, or the impracticality of such serving in the context due to a number of objective circumstances. It was noted that the institution of release from serving a sentence with probation is aimed at effective rehabilitation and correction of convicted persons, as well as at reducing the burden on prison institutions.

It is substantiated that the court's decision to apply the institution of exemption from serving a sentence with probation is based on the subjective legal awareness and discretionary right of the judge, on the information specified in the pre-trial report of the probation authority, the presence of an agreement on reconciliation or admission of guilt.

The conditions for the implementation of the institute of exemption from serving a sentence with probation are: conditional probation; application of sanctions for violation of probation conditions; constant control of the probation officer; rehabilitation and correction of the convict; implementation of judicial supervision.

Key words: exemption from punishment, institution of exemption from serving a sentence with probation, correction of the convicted.

Постановка проблеми. Одним із важливих інститутів реабілітації та виправлення засуджених осіб в Україні виступає інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням, оскільки він дозволяє досягти мети виправлення засудженої особи без ізоляції від суспільства. Дослідження теорії та практики застосування кримінально-правового інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням зумовлено рядом чинників, зокрема необхідністю: визначення проблем та напрямків покращення ефективності інституту випробування, в т.ч. розробки нових апробаційних

програм та методів реабілітації засуджених; підвищення ефективності інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням, його впливу на рівень рецидивних проявів та повторність правопорушень серед засуджених; забезпечення гарантій захисту прав засуджених та індивідуалізації кримінального покарання; дослідження ефективності інституту випробування в сфері соціальної ресоціалізації та інтеграції засуджених; здійснення порівняльного аналізу практики застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням та ін.

Аналіз останніх досліджень. Розвиток інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням в Україні ґрунтується не тільки на запозиченні позитивного досвіду іноземних країн в даній сфері, змінах в законодавстві, але й на ряді ґрунтовних наукових досліджень. Зокрема, таких науковців, як: О. П. Горох (сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування) [1], О. О. Рибак, Д. В. Ягунов (співвідношення між інститутом звільнення від відбування покарання з випробуванням та інститутом пробації) [7], Г. С. Резніченко, Г. Р. Мурадян (правова природа звільнення від відбуття покарання з випробуванням) [6], М. В. Сийплові (судова практика звільнення від відбуття покарання з випробуванням за кримінальні правопорушення, що посягають на охоронну діяльність) [8] та інші.

Метою даної статті є дослідження кримінально-правових засад інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень Кримінального кодексу України формами реалізації поняття «звільнення від покарання» можуть бути форми які передбачені в наступних нормах:

1. Засудження без призначення покарання: ч. 4–5 ст. ККУ «Звільнення від покарання та його відбування»; ст. 105 ККУ «Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру»; ст. 106 ККУ «Звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності» [3].

2. Звільнення від покарання на стадії виконання вироку: ст. 84 ККУ «Звільнення від покарання за хворобою».

3. Звільнення від кримінального покарання після закінчення іспитового строку: ч. 1 ст. 78 ККУ «після закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового кримінального правопорушення, звільняється судом від призначеного йому покарання» [3]; ч. 4 ст. 79 ККУ «після закінчення іспитового строку суд, залежно від поведінки засудженої, звільняє її від покарання або направляє для відбування покарання, призначеного вироком» [3].

4. Звільнення від призначеного кримінального покарання на стадії виконання обвинувального вироку: ч. 2 ст. 74 ККУ «особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання»; ст. 84 ККУ «Звільнення від покарання за хворобою» [3].

Визначенні норми закріплюють, що звільнення від покарання передбачає остаточну відмову держави від застосування до засуджених осіб покарання без перегляду цього питання у майбутньому та без додаткових умов.

Відповідно до кримінально-правових норм «звільнення від покарання» розуміється, як:

- ухвалення судом рішення про тимчасове невиконання призначеного покарання (ст. ст. 104, 79. 75 ККУ) [3];
- незастосування призначеного покарання (ст. ст. 72, 80, 86, 106 ККУ) [3];
- звільнення засуджених осіб від подальшого відбуття покарання (ст. ст. 81, 83, 84, 86, 87, 107 ККУ) [3];

Отже, узагальнюючи можна визначити, що «звільнення від покарання» – це:

- 1) відмова держави від призначення засудженій особі покарання;
- 2) відмова від застосування до засудженої особи покарання в процесі ухвалення судового рішення або в процесі його виконання, в т.ч. і в процесі подальшого відбування покарання;
- 3) пом'якшення покарання призначеного судом;
- 4) засудження без призначення покарання.

На думку М. В. Сийпюкі «термін «звільнення» не можна визначати через поняття «відмова», адже, на відміну від звільнення, відмовитися можна лише від того, що ще не настало» [8]. Отже, Розділ XII ККУ містить два терміни «звільнення від покарання» та «відмова від покарання» [3].

Отже, інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням – це передбачена в законодавстві України фактична форма пробації, яка виражається сукупністю правових норм та застосовується у випадку, якщо мету кримінального покарання може бути досягнуто без повного або реального відбування покарання, чи недоцільності такого відбування у зв'язку із рядом об'єктивних обставин.

Передумовою застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням стають випадки:

- мету кримінального покарання може бути досягнуто без реального відбування покарання;
- мету кримінального покарання досягнуто до закінчення строку відбування покарання в результаті позитивної поведінки засудженого;
- досягнення мети кримінального покарання не можливе з ряду об'єктивних обставин (наприклад, у зв'язку із хворобою засудженого).

Серед підходів до розуміння кримінально-правової природи інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням виділяють наступні:

- a) відмова держави від застосування покарання до особи, які за вироком суду визнано винною у вчинення кримінального правопорушення;
- b) кримінально-правовий інститут визначений в норма кримінального права;
- c) дострокове звільнення засудженої особи від відбуття кримінального покарання за наявності об'єктивних причин (зокрема, досягнення мети кримінального покарання або хвороби засудженого);
- d) звільнення судом особи або від призначення кримінального покарання, або від реального відбування кримінального покарання; або від подальшого відбування частково відбутого кримінального покарання [8].

Кримінально-правовою нормою, що закріплює інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням є стаття 78 ККУ, яка містить наступну норму «після закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового кримінального правопорушення, звільняється судом від призначеного йому покарання» [3]. Дана норма визначає характер звільнення від покарання саме у процесі виконання вироку після дотримання засудженою особою певних умов та на підставі відповідної ухвали суду.

Колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду при розгляді справи 235/689/20 визначила наступні особливості застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням:

- застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням можливе, коли в матеріалах справи є свідчення зниження суспільної небезпеки кримінального правопорушення та засудженого, що дозволяє досягти мети кримінального покарання без ізоляції останнього від суспільства. Зокрема, проявом щирого каяття

засудженого буде влаштування на роботу та прагнення відшкодувати завдані потерпілому збитки, проте це не свідчатиме про можливість виправлення засудженого без ізоляції його від суспільства;

– інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосовано у тому випадку, якщо суд буде переконаний, що засуджена особа в подальшому не буде вчиняти кримінальні правопорушення;

– у випадку застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням суд повинен враховувати не тільки ступінь тяжкості кримінального правопорушення, характеристику особи засудженого, але й інші істотні обставини справи, зокрема обтяжуючі та пом'якшуючі покарання обставини кримінального правопорушення [8].

Ст. 75 ККУ визначає, що «суд... може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням» [3].

Тобто, рішення суду щодо застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням ґрунтується на суб'єктивній правосвідомості та дискреційному праві судді. Суб'єктивна правосвідомість означає індивідуальне розуміння та усвідомлення суддею вагомості доказів, особистих обставин справи, можливості альтернативності застосування різновидів кримінального покарання тощо. Дискреційність означає, що рішення судді ґрунтується на свободі вибору, на власному розсуді та професійних знаннях. Проте, слід зауважити, що право дискреційності щодо застосування інституту звільнення від відбування покарання із випробуванням не буде реалізовано, у випадку якщо було вчинено наступні кримінальні правопорушення (дане положення затверджено у ч. 1 ст. 75 ККУ) [3]:

1) корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією;

2) в умовах воєнного стану чи бойовій обстановці: невиконання наказу (ст. 403 ККУ), погроза або насильство щодо військового начальника (ст. 405 ККУ), самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 ККУ), дезертирство (ст. 408 ККУ), самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (429 ККУ) [3];

3) порушення експлуатації транспорту або правил безпеки дорожнього руху особами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також особами, які перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу і швидкість реакції;

4) катування представником держави, в т.ч. і іноземної (ч. 3 ст. 127 ККУ) [3].

Прикладом застосування положень ст. 75 ККУ є вирок колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Івано-Франківського апеляційного суду у справі № 344/5121/22 від 09.11.2022 р. в якому суд на підставі ст. 75 ККУ звільнив винну особу «від відбування покарання у виді позбавлення волі з випробуванням строком на 1 рік з накладенням на нього обов'язків, передбачених ст. 76 ч. 1 п.п. 1, 2 ККУ» [2]. Відповідно до вироку суду на засудженого було покладено обов'язок:

– «періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації» (п. 1. ч. 1 ст. 76 ККУ) [3];

– «повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання» (п.2.ч. 1 ст. 76 ККУ) [3]

Можливість застосування судом інституту звільнення від покарання ґрунтується на укладанні угоди про примирення або визнання вини. Зокрема, така угода повинна містити положення, щодо виду кримінального покарання (обмеження волі, виправні роботи, позбавлення волі до 5 років, службове обмеження для військовослужбовців), а також, узгоджене питання про відбування покарання з випробуванням (ч. 2 ст. 75 ККУ) [3]. Загальними умовами застосування угоди про примирення або визнання

вини є наступне: угода реалізується в рамках інститут примирення та інституту «plea bargain» (інституту визнання вини) у кримінальному провадженні; постраждала від кримінального правопорушення особа має можливість висловити своїх побажання щодо умов угоди; угода про примирення або визнання вини повинна бути схвалена судом, який повинен оцінити відповідність угоди вимогам закону та принципу справедливості, зокрема встановити чи дійсно постраждала особа примирилася із винним та задоволена заходами із відшкодування шкоди, не проти звільнення підсудного від кримінальної відповідальності.

На думку окремих науковців, при визначенні відповідності угоди норма законодавства суд не повинен давати правової оцінки можливості виправлення засудженої особи в умовах відсутності ізоляції від суспільства, оскільки це питання визначають сторони провадження, в т.ч. враховуючи взаємовигідні умови угоди [1]. Проте, констатація судом відповідності угоди про примирення та визнання вини нормам законодавства фактично узгоджує питання можливого виправлення засудженої особи у випадку застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням [8], оскільки з практики укладання даного типу угоди сторони не враховують тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характеристики винної особи, обтяжуючі чи пом'якшуючі обставини.

Відповідно до положень ст. 314 Кримінального процесуального кодексу України при вирішенні питання щодо застосування інституту звільнення від відбування кримінального покарання із випробуванням суд з власної ініціативи може «доручити представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь» [4]. Також, така доповідь може бути складена за клопотанням обвинуваченого, його законного представника чи захисника, за клопотанням прокурора на основі ухвали суду із зазначення строку підготовки такої доповіді [4].

Досудова доповідь органу пробації може включати наступні елементи: попередню історію засудженого; соціально-психологічну характеристику засудженого (особисті характеристики соціального стану, освіти, сімейний стан, працездатність та ін.); рекомендації щодо виправлення та реабілітації засудженого; висновки щодо придатності для пробації; умови випробувального строку; заходи та програми пробації.

Отже, інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням є однією з форм альтернативного відбування покарання в кримінальному праві, він передбачає можливість звільнення засудженого від фактичного відбування строку позбавлення волі за умови дотримання певних умов протягом випробувального строку.

Умовами реалізації інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням є:

- умовний випробувальний строк для засудженої особи під час якого він повинен дотримуватися певних умов, зокрема, виконання громадських робіт, відвідувати зустрічі із офіцерами пробації;
- застосування санкції за порушення умов випробування, зокрема, відновлення строку позбавлення волі та ін.;
- засуджений може перебувати під постійним контролем офіцера пробації, який відслідковує його поведінку та виконання умов випробувального строку.
- реабілітація та виправлення засудженого, зокрема, засуджений може брати участь у реабілітаційних і соціальних програмах, які допомагають йому інтегруватися в суспільство та зменшити ймовірність повторного вчинення кримінальних правопорушень;
- здійснення судового нагляду, зокрема, рішення щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням часто приймає суд, який має можливість встановлювати умови випробувального строку та розглядати порушення цих умов.

Висновки. Правове поняття «звільнення від покарання» розуміється, як: відмова держави від призначення засудженій особі покарання; відмова від застосування до засудженої особи покарання в процесі ухвалення судового рішення або в процесі його виконання, в т.ч. і в процесі подальшого відбування покарання; пом'якшення покарання призначеного судом; засудження без призначення покарання.

Підходи до розуміння кримінально-правової природи інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням виділяють наступні: відмова держави від застосування покарання до особи, які за вироком суду визнано винною у вчинення кримінального правопорушення; кримінально-правовий інститут визначений в нормі кримінального права; дострокове звільнення засудженої особи від відбування кримінального покарання за наявності об'єктивних причин (зокрема, досягнення мети кримінального покарання або хвороби засудженого); звільнення судом особи або від призначення кримінального покарання, або від реального відбування кримінального покарання; або від подальшого відбування частково відбутого кримінального покарання.

Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням – це передбачена в законодавстві України фактична форма пробації, яка виражається сукупністю правових норм та застосовується у випадку, якщо мету кримінального покарання може бути досягнуто без повного або реального відбування покарання, чи недоцільності такого відбування у зв'язку із рядом об'єктивних обставин. Інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням спрямований на ефективну реабілітацію та виправлення засуджених осіб, а також на зменшення навантаження на тюремні установи.

Рішення суду про застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням ґрунтується на суб'єктивній правосвідомості та дискреційному праві судді, на відомостях визначених у досудовій доповіді органу пробації, наявності угоди про примирення або визнання вини.

Умовами реалізації інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням є: умовний випробувальний; застосування санкції за порушення умов випробування; постійний контроль офіцера пробації; реабілітація та виправлення засудженого; здійснення судового нагляду.

Список використаних джерел:

1. Горох О.П. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування: монографія / О.П. Горох; за наук. ред. А.А. Музика. Київ : ВД «Дакор», 2019. 676 с.
2. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 03.10.23).
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.09.23).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2769> (дата звернення: 13.10.23).
5. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 235/689/20 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99009843> (дата звернення: 13.10.23).
6. Резніченко Г.С., Мурадян Г.Р. Правова природа звільнення від відбування покарання з випробуванням. *Південноукраїнський правничий часопис. Правова система: теорія і практика.* 4-200. С. 154–158.
7. Рибак О.О., Ягунов Д.В. Співвідношення між інститутом звільнення від відбування покарання з випробуванням та інститутом пробації. *Актуальні проблеми полі-*

тики: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (керівник авт. кол.), Л. І. Кормич (ред.), М. А. Польовий (відп. секр.) [та ін.] ; ОНЮОА, Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса, 2009. Вип. 37. С. 96–103.

8. Сийплові М.В. Судова практика звільнення від відбуття покарання з випробуванням за кримінальні правопорушення, що посягають на охоронну діяльність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО*. Випуск 69, 2022. С. 367–372. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/254888/251998> (дата звернення: 14.10.23).